

«Селекція та насінництво перехреснозапильних культур»

- 1. Історія гетерозису.**
- 2. Типи та концепції гетерозису .**
- 3. Типи гібридів.**
- 4. Інбридинг та ЦЧС селекції та насінництві.**

Сорт – як засіб с.-г. виробництва

Для успішного ведення селекційно-насінницької роботи і правильного використання сортів у с.-г. виробництві необхідно глибоко усвідомити - **що таке СОРТ?**

- це група подібних за господарсько-біологічними властивостями і морфологічними ознаками культурних рослин, відібраних і розмножених для вирощування у відповідних природніх і виробничих умовах для підвищення врожайності і якості продукції.

При цьому потрібно пам'ятати :

- 1. Група рослин, що становлять сорт, має спільне походження. Це розмножене потомство однієї або кількох рослин.**
- 2. Розмножуючи вихідні родоначальні рослини селекціонер прагне досягти подібності за морфологічними ознаками та господарсько-біологічними властивостями.**
- 3. Сорт створюють для вирощування в певних (конкретних) природних і виробничих умовах.**

Сорт має в цих умовах забезпечувати стійкі високі врожаї та доброякісну продукцію.

Гібрид - гетерозиготна особина, створена в результаті схрещування генетично різних форм.

Гібрид гетерозисний – гібрид, який переважає внаслідок проявлення гетерозису кращу батьківську форму по врожайності.

Історія гетерозису

- **Гетерозис, або гібридна сила, означає підвищену життєздатність гібридів першого покоління (F1) порівняно з батьківськими формами.**
- **Це явище відкрите понад 200 років тому І. Кельрейтером, який в 1760 р. одержав міжвидовий гібрид від схрещування двох видів тютюну.**
- **Гібрид виявився більш могутнім, ніж батьківські форми**

Історія відкриття явища гетерозису

- **Й. Кельрейтер розробив та запропонував конкретну схему одержання високоурожайних гібридів тютюну шляхом щорічного схрещування видів з метою однократного використання гібридного насіння.**
- **Термін «гетерозис» введений в науку**
- **Дж. Шеллом у 1914 році.**
- **Практичне широке використання гетерозису розпочалось в другій половині ХХ ст.**

Основою вивчення причин гетерозису стали:

- зародження на початку ХХ ст. та подальший розвиток генетики, яка вивчала переважно закони успадкування окремих ознак (Г. де Фріз, К.Коренс, Е. Чермак та Т. Морган);**
- розробка вчення про чисті лінії та популяції (В. Іогансен);**
- розвиток популяційної генетики (С. Четвериков);**
- розробка таких генетичних явищ, які можуть бути відтворені у точних дослідах на рослинах та тваринах, застосування математичних, математично – статистичних методів (Г. Гарді, В. Вайнберг, Р. Фішер, О. Серебровський), за допомогою яких можна було визначити певні параметри явищ.**

**Гетерозис гібридів
першого покоління**

не успадковується

**у другому та наступних
поколіннях.**

Типи та концепції гетерозису

Розрізняють три типи гетерозису:

- а) соматичний – проявляється у більш посиленому розвитку вегетативних органів гібридного організму;
- б) репродуктивний – характеризується більш посиленим розвитком репродуктивних органів в рослин (насіння, плодів тощо);
- в) адаптивний – ґрунтується на підвищеній пристосованості, конкурентності та підвищеній життєздатності рослин.

Необхідно констатувати, що:

- ▶ найвищий гетерозис можна отримати при схрещуванні форм, які:**
- ▶ різняться за генетичною природою та місцем походження;**
- ▶ при розмноженні насінням гетерозис не закріплюється.**

Теорії, що пояснюють виникнення гетерозису:

- **домінування** – розглядає гетерозис як наслідок дії великої кількості сприятливих домінантних генів;
- **зверхдомінування** – розглядає переваги гібридів першого покоління над батьківськими формами як наслідок утворення високої гетерозиготності та взаємодії алельних генів;
- **генетичного балансу** – розвиток ознаки визначається відносним впливом на неї багатьох і різних за характером дії спадкових факторів. Одні з них стимулюють прояв ознаки, оскільки націлені на те, щоб посилити її, інші – діють у протилежному напрямі.

Типи гібридів

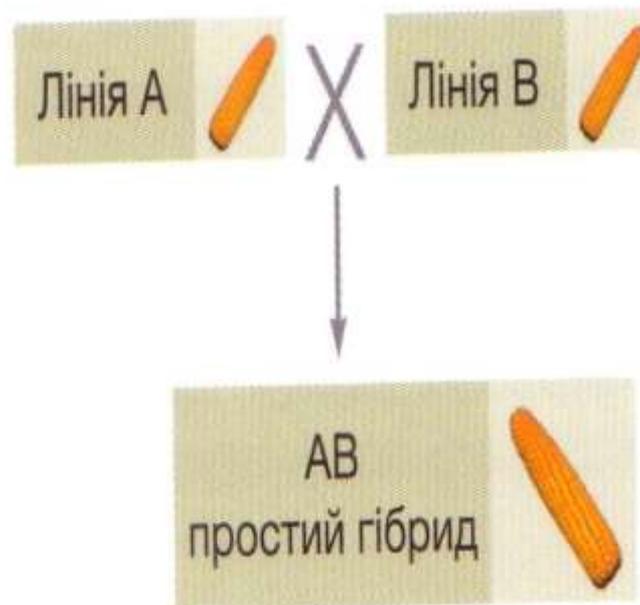
- **Залежно від того, яка кількість батьківських компонентів бере участь у створенні гібриду, є різні типи гібридів. При правильному доборі вихідних форм всі типи гібридів можуть бути однаковими за продуктивністю.**
- **Якщо умовно позначити лінії літерами А, В, С і т. д., то формули гібридів записати можна так (типи гібридів подаються на прикладі гібридів кукурудзи).**

- Прості міжлінійні (Ах В)
- Прості модифіковані [(АхА1,) х В] або (АхА1) х (ВхВ1)
- **Трилінійні** [(АхВ)хС]
- Трилінійні модифіковані [(А хВ)хВ,]хС або (АхА,) х В] х С
- Подвійні міжлінійні [(А х В) х (С х Д)]
- Подвійні міжлінійні модифіковані [(А х В) х В1]] (СхД)
- Складні міжлінійні:
- п'ятилінійні [(А х В х С) х (Д х Е)] (Кулон МВ)
- шестилінійні [(А х В х С)] х [(Д х Е хF)] (ВГ19МВ)
- Сортолінійні та лінійносортові (сорт х А), або [сорт х (А х В)] та (А х сорт) чи [(А х В) х сорт]
- Синтетичні (гібридні) популяції – одержують при вільному перезапиленні конкретно підібраних гібридних батьківських форм, вирощених на ізольованих ділянках.

Типи гібридів

Простий гібрид

Схрещування 2 ліній, які походять від послідовних самозапиленень.

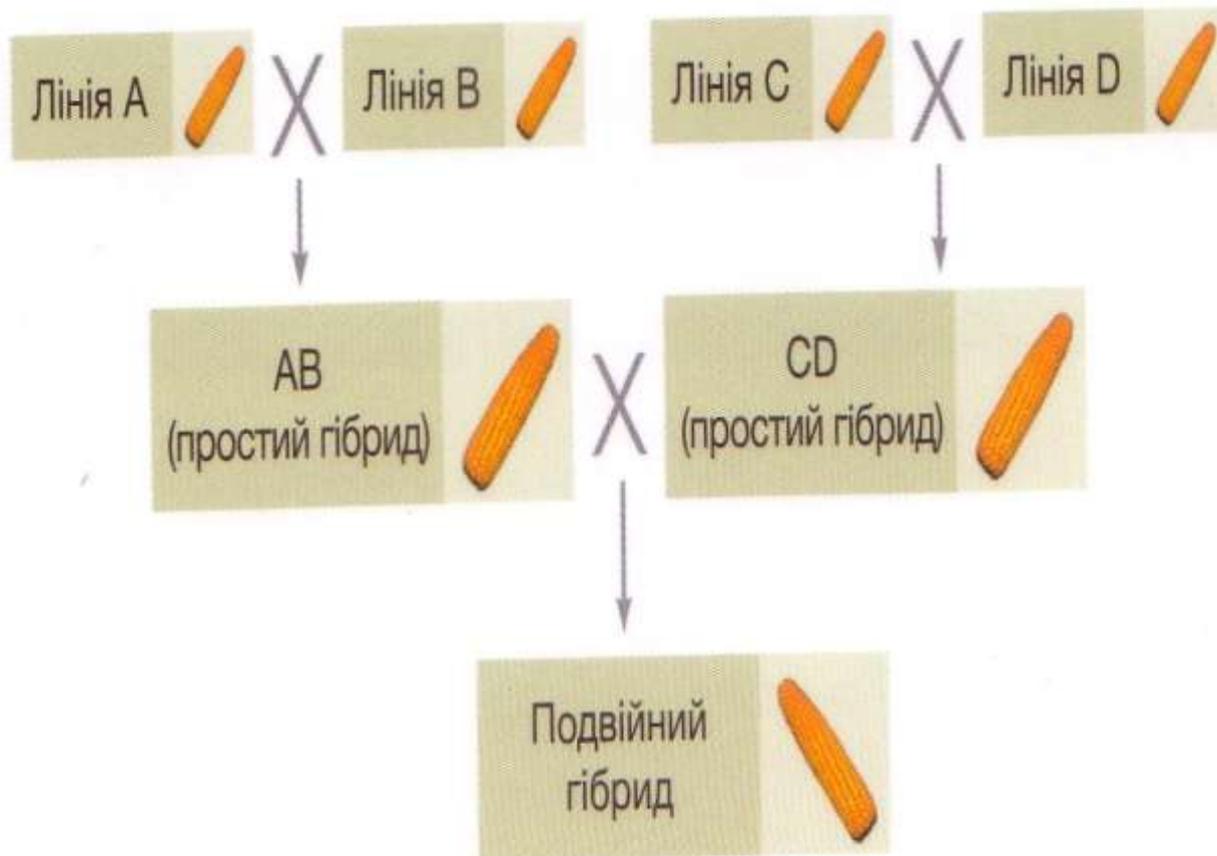
Трилінійний гібрид

Схрещування простого гібрида (материнського компоненту) з батьківським компонентом

Подвійний гібрид

Схрещування двох простих гібридів.

Інбридинг та його використання в селекції на гетерозис

→ Інбридинг (інцухт, самозапилення) застосовують для створення гомозиготних з високою комбінаційною здатністю та комплексом господарсько-цінних ознак самозапильних (інбредних) ліній.

→ Для цього проводять багаторазове послідовне примусове самозапилення цілком здорових рослин з наступним доббором протягом 5 – 7 років таких, що найменше знижують прояв ознак (мінімальна інбредна депресія).

→ Подібна депресія при інбридингу є результатом гомозиготації певних генів, що контролюють ознаки життєдіяльності, безпліддя, альбінізму та інших дефектів росту й розвитку.

Інбридинг

▶ При самозапиленні перехреснозапильних видів у нащадків відбувається зниження життєздатності внаслідок гомозиготації та прояву рецесивних алелей летальних чи напівлетальних генів – інbredна депресія.

▶ Це зниження відбувається до досягнення інbredного мінімуму.

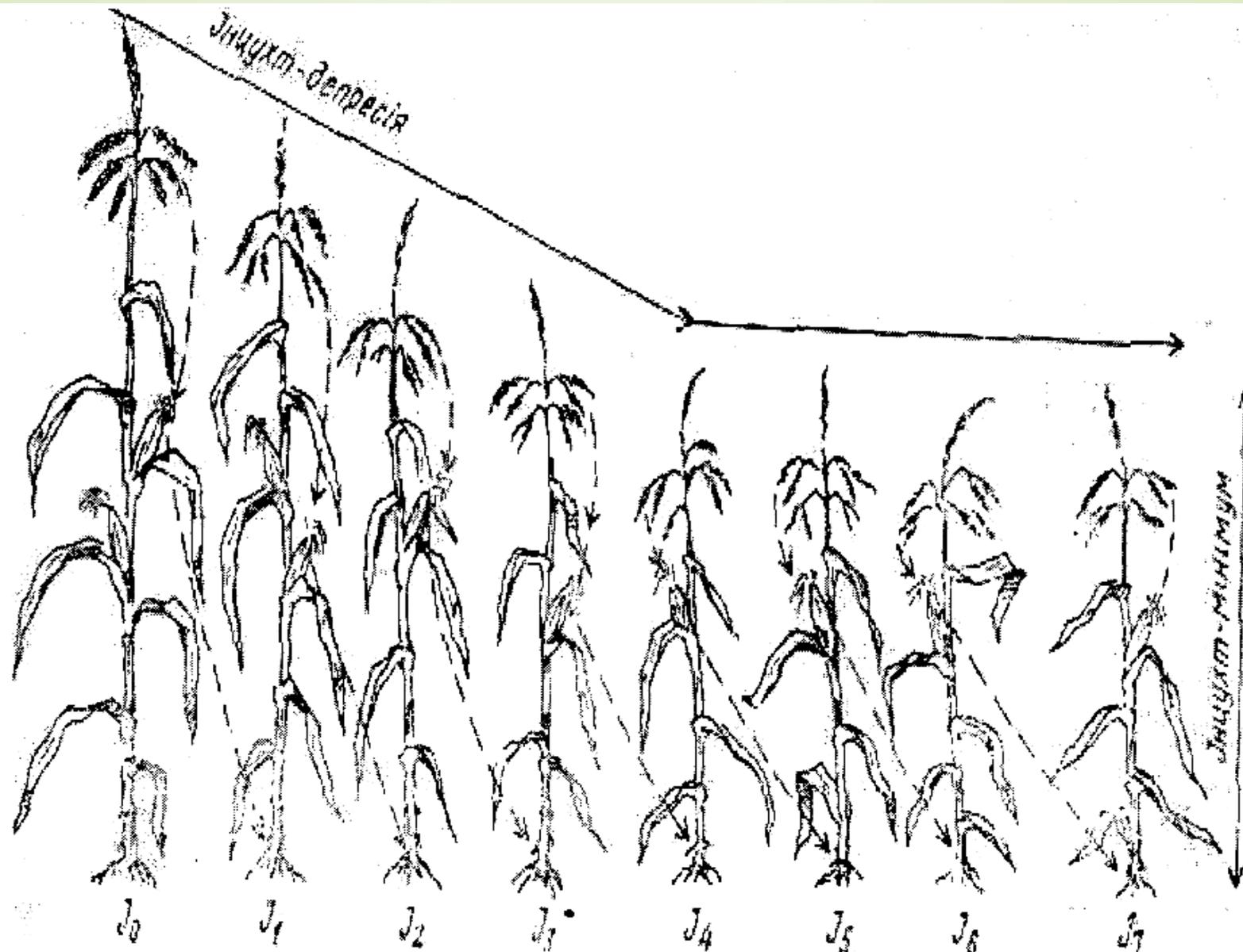
Після самозапилення:

- у першому поколінні (I_1) буде :
50% гетерозигот і 50% гомозигот;
- в I_2 – 25% гетерозигот і 75% гомозигот;
- в I_3 – кількість гетерозигот зменшиться на половину і буде -12,5%;
- в I_4 – зменшиться до - 6,25%;
- в I_5 – до 3,13% наближаючись у наступних поколіннях до 0.

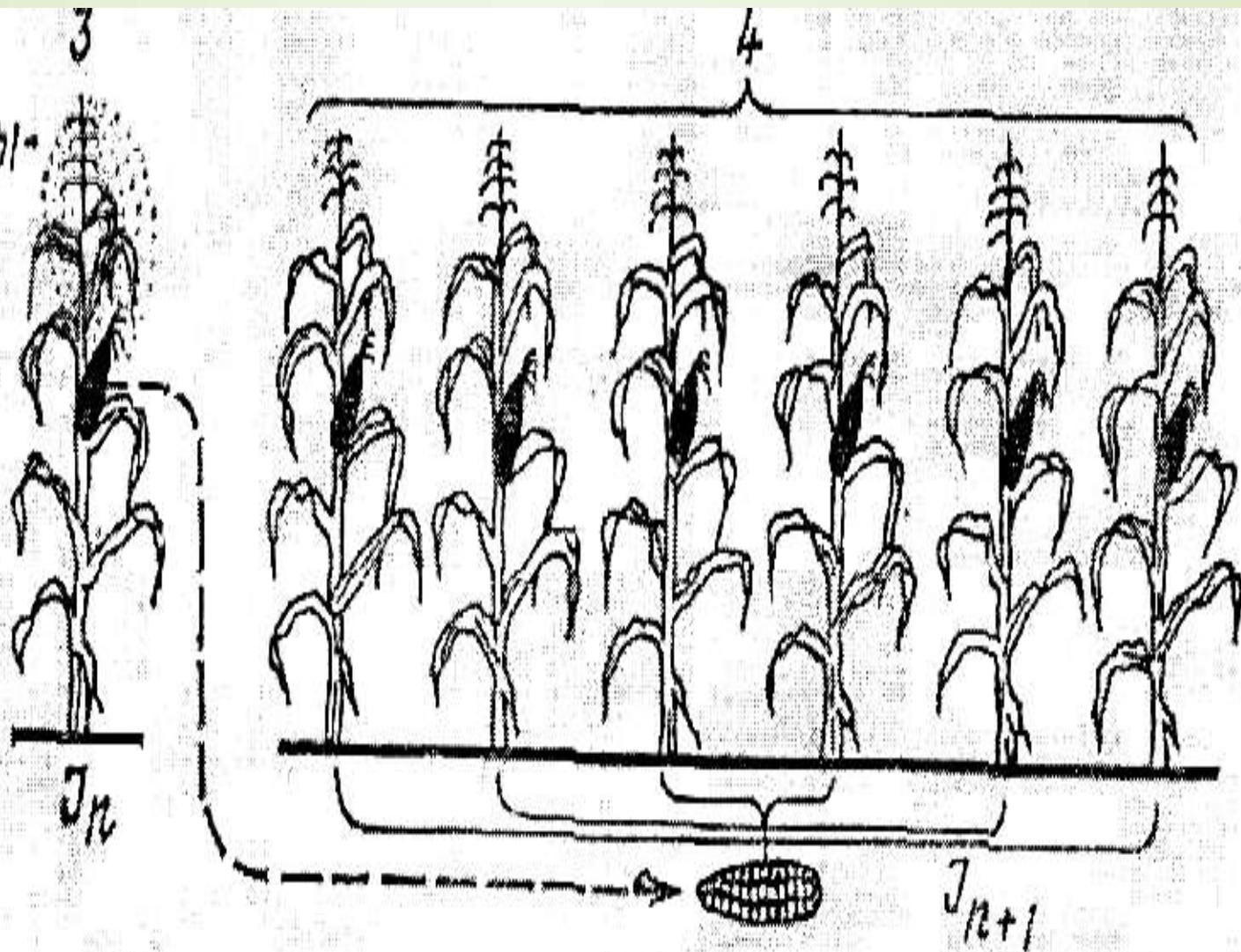

Самоопы-
ление

Комбінаційна здатність

Здатність гомозиготної самозапильної лінії чи сорту давати при схрещуванні з іншими лініями гетерозисне гібридне потомство, яке має підвищені життєздатність та врожайність, називається комбінаційною здатністю.

Загальна комбінаційна здатність (ЗКЗ)

певної батьківської форми (певного генотипу) виражається в її здатності давати гетерозисні гібриди при схрещуванні з різними іншими генотипами.

Специфічна комбінаційна здатність (СКЗ)

- ▶ батьківської лінії характеризується її відношенням
  - до певної **конкретної** іншої батьківської форми,
  - до іншого **конкретного** генотипу.
- ▶ Іншими словами, термін «загальна комбінаційна здатність» виражає **середню** цінність ліній у гібридних комбінаціях, а термін «специфічна комбінаційна здатність» – випадки, коли певні комбінації кращі або гірші, ніж можна було б очікувати, виходячи із середньої якості ліній.

Методи визначення комбінаційної здатності:

Для визначення комбінаційної здатності батьківських форм використовують такі методи:

- 1. діалельні схрещування;**
- 2. топкрос;**
- 3. полікрос;**
- 4. вільне перезапилення.**

▶ Діалельні схрещування проводять як прямі ($A \times B$), так і зворотні ($B \times A$), одержуючи при цьому $n(n-1)$ можливих комбінацій. Кожна лінія може бути використана як материнська або як батьківська і є тестером відносно іншої.

▶ Користуючись цим методом, можна одержати найбільш повну інформацію про СКЗ, а також про ЗКЗ.

У такі схрещування включають 8 – 10 ліній, бо при більшій кількості їх дуже зростає кількість можливих комбінацій.

СХЕМА ПОВНИХ ДІАЛЕЛЬНИХ СХРЕЩУВАНЬ

		ЛІНІЇ					
		♂	А	В	С	Д	Е
ЛІНІЇ	♀						
	А			АхВ	АхС	АхД	АхЕ
	В		ВхА		ВхС	ВхД	ВхЕ
	С		СхА	СхВ		СхД	СхЕ
	Д		ДхА	ДхВ	ДхС		ДхЕ
	Е		ЕхА	ЕхВ	ЕхС	ЕхД	

ЦЧС – це нездатність утворювати чоловічі клітини, яка передається через складові цитоплазми.

Контролюється плазмогенами, які локалізуються в мітохондріях.

ЦЧС

Чоловічу стерильність вперше помітив К. Корренс в 1904 г. у рослини чабер.

- В 1921 г. В. Бетсон - її у льону,
- в 1924 г, американський генетик Д. Джонс – у цибулі,
- в 1929 г. А.И.Купцов – у соняшника.

- В 1932 г. М.І. Хаджинов та незалежно від нього американський генетик М. Родс знайшли чоловічостерильні рослини у кукурудзи.

- В подальшому з'ясували, що чоловіча стерильність широко поширена серед квіткових рослин. Мутації, які викликають чоловічу стерильність описані зараз у більшості культурних рослин.

М.О. Зеленський і двічі Герой Соціалістичної праці, академік ВАСГНІЛ
Михайло Іванович Хаджинов (1976 р.)

Типи стерильності

- **Техаський (Т)** – пиляки сильно деформовані не виходять на зовні;
- **Молдавський (М)** – пиляки іноді виходять але недорозвинені, не розкриваються;
- **Болівійський (С)** – мітелки «голі»

(Т) Техаський

(М) Молдавський

Самозапильна лінія може бути:

- **Ак 135 - фертильна**
- **Ак 135 St – стерильна**
- **Ак 135 зМ – закріплювач стерильності**
- **Ак 135 МВ – відновлювач фертильності**

➤ **Гібриди вирощені на:**

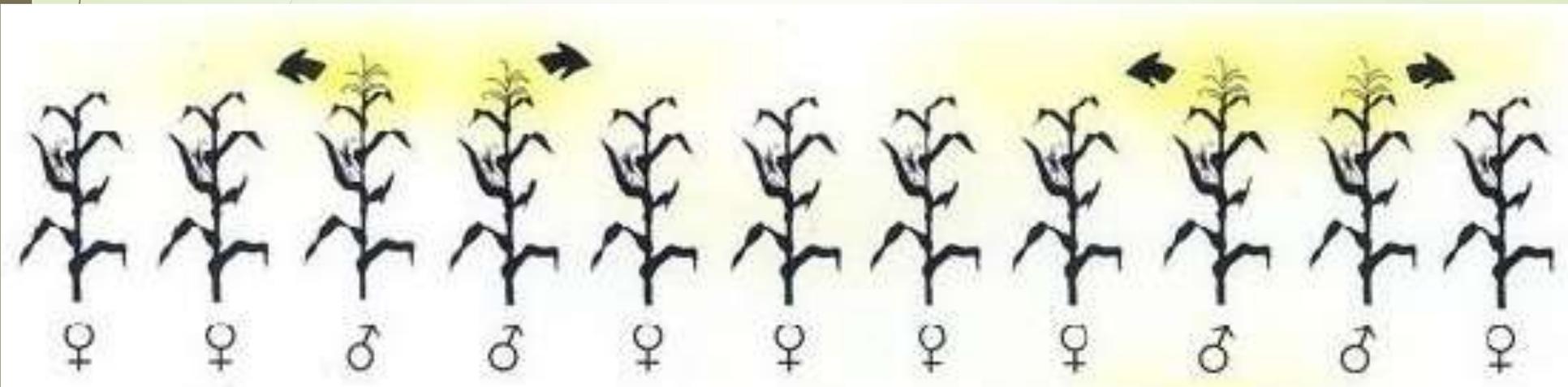
- **Деа – фертильній основі**
- **Акцент М – схема змішування**
- **Дніпровський 247 МВ – за схемою повного відновлення фертильності**

Чоловіча стерильність у цукрових буряків

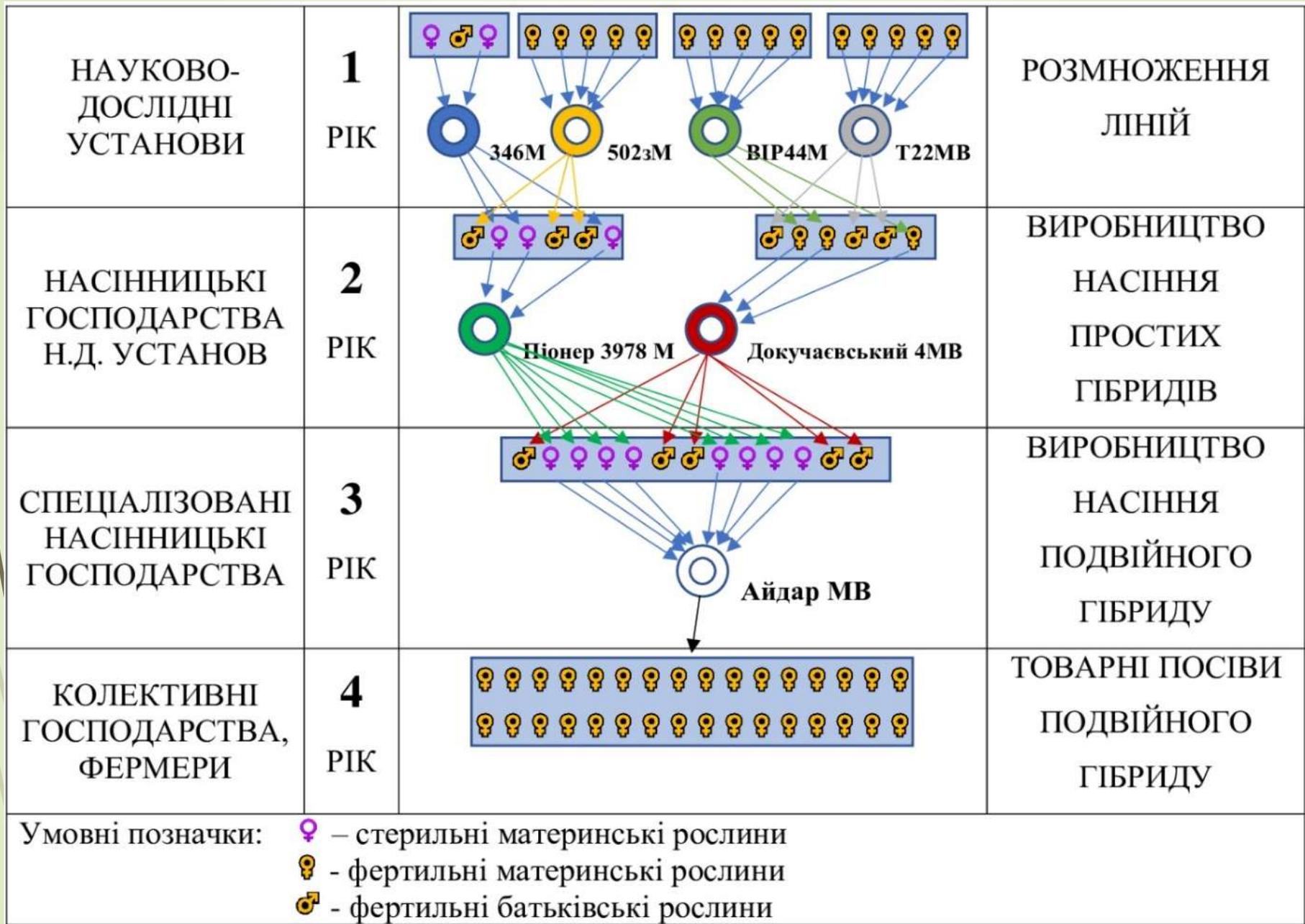
Всі форми чоловічої стерильності поділяються на вісім типів:

- 1 – модифікаційна, викликана несприятливими умовами довкілля;
- 2 – вірусна;
- 3 – вікова, яка залежить від вікових змін у метаболізмі;
- 4 – генна, яка обумовлена мутацією одного або декількох генів;
- 5 – цитоплазматична, яка детермінується взаємодією цитоплазматичних факторів і генів ядра;
- 6 – хромосомна;
- 7 – апоміктична;
- 8 – гінодієційна.

Схема посіву 4:2.

Схема насінництва подвійного міжлінійного гібрида кукурудзи

Добазове насіння (ДН)

1-й рік

Розсадник підтримки ліній (РП) (*штучне самозапилення*)

2-й рік

Розсадник розмноження першого року (РР-1) (*штучне самозапилення*)

3-й рік

Розсадник розмноження другого року (РР-2) (*ізолювана ділянка*)

Базове насіння (БН)

4-й рік

Супереліта (*ізолювана ділянка*)

5-й рік

Еліта (*ізолювана ділянка*)

6-й рік

1 генерація (*ізолювана ділянка*)

Схема вирощування насіння еліти фертильних самозапильних ліній кукурудзи в науково-дослідних господарствах

Розсадник добору

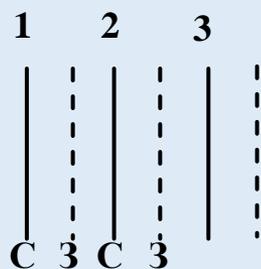
Закладається раз на 3-4 роки насінням самозапилених початків типових рослин ліній.
Висівають окремими рядками

Насіннєвий розсадник

Посів залишком насіння або насінням типових початків з типових родин. Вибракування (до цвітіння) нетипових рослин, видалення нетипових сімей по ознаках початка під час збирання

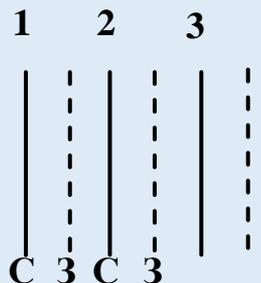
Розсадник еліти

Розмноження типових родин насіннєвого розсаднику та видалення гібридних рослин. Розсадник повинен бути розміщений ізольовано від інших посівів. Застосовується сучасна технологія вирощування кукурудзи.

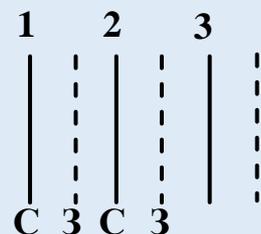
Розсадник добору

Закладається раз на 3-4 роки частиною насіння, одержаного від самоzapильних рослин закріплювача та схрещування їх з рослинами стерильного аналогу. Висівають парними рядками. Оцінюють типовість та повноту проявлення стерильності

Насіннєвий розсадник

Посів залишком насіння самоzapильних родин стерильних рослин, котрі в розсаднику добору виявились повністю стерильними. Висівають парами в два строки. Перевіряють повноту стерильності. Рядки закріплювача та аналогу збирають роздільно і об'єднують в дві партії (супереліта стерильного аналогу та супереліта закріплювача)

Розсадник еліти

Посів проводять почерговими рядками стерильної форми та аналогу закріплювача. До насіння аналогу-закріплювача додають насіння маркерної культури. Врожай стерильного аналогу (еліту) та аналогу закріплювача збирають роздільно.

Просторова ізоляція для перехреснозапильних культур

Культура	Просторова ізоляція, м	
	з перешкодою	без перешкоди
Соняшник	500	1000
Сорго зернове	250	500
Цукрові буряки	2000	5000
Кукурудза	200	500
Соя	250	500
Ріпак	250	500
Жито	-	250
Гречка	-	250

Норми просторової ізоляції насінницьких посівів кукурудзи

Назва посіву	Норма посіву, не менше м
Самозапильні лінії:	
А) Супер еліта та еліта	500
Б) Перша та послідувачі репродукції	300
Супереліта та еліта сортів і гібридних популяцій	300
Ділянки гібридизації та розмноження простих та гібридизації трилінійних гібридів (Батьківських форм)	300
Ділянки гібридизації подвійних, міжлінійних, трилінійних п'ятилінійних, сортолінійних, міжсорткових та простих гібридів фуражного використання, а також посіви сортів та гібридних популяцій	200

Норми просторової ізоляції

Можливі комбінації розміщення насінників різних форм	Відстань км, не менше
Цукровий та інші форми культурного буряку – столовий, кормовий, напівцукровий	10
Стерильний по пилку та фертильний / з нормальним пилком	10
Однонасінний тетраплоїдний / 4-х/ багатонасінний /2-х/	5
Багатонасінний тетраплоїдний /4-х/ та диплоїдний /2-х/	5
Однонасінний та багатонасінний диплоїдний /2-х/	3
Однонасінний та багатонасінний тетраплоїдний /4-х/	3
Різні однонасінні ґатунки з однаковою плоїдністю	1
Різні багатонасінні ґатунки однаковою плоїдністю	1
Насінники і цукровий буряк першого року життя	1

Класифікація гібридів кукурудзи (за групами ФАО)

Бал	Група стиглості	Група ФАО	Кількість від сходів до повної стиглості зерна, днів	Кількість листків на рослині, шт	Еталон
			Сума ефективних температур за період, °C		
1	Дуже рання	110-149	<u>70-80</u> 801-900	9-10	УКЧ 14 * Україна
3	Рання	150-199	<u>81-90</u> 901-1000	11-12	УЧ 100 Україна
4	Середньо-рання	200-299	<u>91-100</u> 1001-1100	13-14	УХК 360 Україна
5	Середня	300-399	<u>101-110</u> 1101-1170	15-17	ЗКМ 169 Україна
6	Середньо-пізня	400-499	<u>111-120</u> 1171-1210	18-20	УХ 1008 Україна
7	Пізня	500-599	<u>121-130</u> 1211-1280	21-22	МV95 Угорщина
9	Дуже пізня	600-699	<u>131-140</u> 1281-1300	>22	СНІS 236 ** Мексика

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ !